

## Hon na čarodějnice

Víra v kouzla, čarodějnicví a jiné formy nadpřirozeného konání či nadpřirozených sil je v různé míře vlastní všem civilizacím včetně té naší. Má několik podob, včetně víry v moc černé magie, zvané též *maleficium* (konání zla), bílé magie (například léčení nemoci zařikáváním) a skutečného čarodějnictví, k němuž běžně patří kouzelné lektvary, zaklínání či využití různých osobních předmětů. Skutečná dělicí čára mezi bílou magií a náboženstvím v praxi byla a je neostrá a subjektivní, i když teoretické ideologické rozlišení (jež zde historik nemůže ve stručnosti nastínit) může být samo o sobě dostatečně jasné. Podobně neexistuje žádná očividná hranice mezi vědou, tak jak byla praktikována přinejmenším do poloviny století, a „vznešenou magií“ vzdělců (včetně alchymie a věštění, jež stály v protikladu k „nízké magii“ obyčejných zaklínadel provozovaných nevzdělanou čarodějnici na základě vlastních zkušeností). Zvláště astrologie byla vysoce racionální a intelektuální záležitostí, které se věnovali i význační vědci, například Johannes Kepler.

A proto, jestliže bylo čarodějnictví uznávanou a nikterak pozoruhodnou součástí každodenního života, pak v počátcích moderní doby dalo vznik další charakteristické složce, jež u jiných civilizací nevystupovala tolik do popředí: představě, že čarodějnice mají přímou smlouvu s ďáblem, často zpečetěnou na čarodějnickém sabatu rituálním prováděním obracených křesťanských obřadů, pomocí sterilního sexuálního styku a možná i prostřednictvím znamení na nějaké skryté části těla čarodějnice. Tvrdí se, že právě tento satanismus, tedy záměrné opuštění Boha a přiklonění se k ďáblu, začal být považován – ať už zahrnoval skutečné *maleficium* či nikoli – za opravdovou hrozbu pro společnost, a Urn se vlastně zasloužil o vypracování nových trestních postupů a podkladů pro usvědčení, jež měly za následek masové popravy typické pro honbu na čarodějnice v počátcích moderní doby. Satanismus představoval nejvýslovnější formu kacířství, a pokud se křesťan obrátil k ďáblu, byl zároveň vinen odpadlictvím. Lehčí obvinění z kacířství by pravděpodobně bývala mohla být vznesena i proti kouzelníkům a prostým provozovatelům *maleficia*, vrchnost však takovouto individuální praxi přirozeně nepovažovala za vážnou hrozbu zavedenému náboženskému a společenskému pořádku. Naopak čarodějnický sabat znamenal kolektivní opovrhnutí všemi přijímanými normami, uskutečňované údajně velkým množstvím čarodějnic, jež se slétaly ke svým nočním dostaveníčkům. Za významnou považujeme skutečnost, že masové stíhání, které propuklo koncem šestnáctého a počátkem sedmnáctého století, sice uvedla do pohybu jednotlivá obvinění z provozování *maleficia*, avšak představitelé obžaloby se jimi téměř vždy zabývali ve světle satanismu a zdá se, že jejich hlavním zájmem bylo sestavování seznamů dalších uctívачů ďábla, jejichž jména získávali od čarodějnic mučením či jeho pohružkou. Je tedy pochopitelné, že běžní lidé se v době strádání a nejistoty zajímají víc o *maleficium* jako takové, neboť jim skýtalo alternativní vysvětlení pohrom, jež by jinak mohli považovat za boží trest či zkoušku, než o teologické a konspirativní jednotlivosti satanismu. Tento rozdíl mezi lidovým vnímáním čarodějnictví a cíli představitelů moci hraje klíčovou roli.

Panuje značná nejistota, pokud jde o počet podezřelých, kteří byli skutečně souzeni na základě obvinění z čarodějnictví, a podíl těch, kdož byli následně popraveni, zvláště během sta let od roku 1570, kdy hon na čarodějnice vrcholil. Nejnovější důkazy naznačují, že dřívější odhady je potřeba snížit. Ale i tak je pravděpodobné, že oficiálně obviněných bylo nejméně 100 000. Podíl popravených se různí: činil od téměř 90 procent obviněných v těch oblastech Švýcarska, kde hysterie dosáhla vrcholu, jako byl například Vaud, a po 25 procent i méně v jiných částech Evropy, např. v Rusku, kde satanismus nebyl zcela uznáván. V Anglii a na většině území Skandinávie bylo procento poprav rovněž obecně nízké: Často se vynášely shovívavější rozsudky a vzhledem k zákazu mučení před vynesením ortelu byla smyšlená obvinění ze spolčení s ďáblem mnohem řidším jevem. Má se za to, že v Anglii a Skandinávii si konspirační satanismus vybudoval svou pozici jen díky kontinentálním vlivům a nejběžnějším obviněním zde zůstávalo *maleficium*. V důsledku toho se větší posedlost čarodějnicemi objevovala v těchto končinách jen za zcela mimořádných okolností, např. v Anglii pod vedením náboženského fanatika Matthewa Hopkinse (1645-1646) a ve Švédsku v letech 1668-1676.

Představitelé moci jinak neměli sklon podporovat hromadná obvinění; ve Skandinavii dokonce ani nemohlo dojít k zatčení pouze na základě obvinění, které vznesla usvědčená čarodějnice.

Naproti tomu Svatá říše římská, již beztak rozervaná hlubokými - a dalo by se říct paranoidními - konfesionálními rozepřemi, si může přičíst na vrub víc než polovinu celkového počtu stíhaných osob v Evropě: neexistoval tu žádný stabilizující ústřední dohled nad soudy, takže se vůdcové katolíků a protestantů snažili navzájem přetrumfnout, jen aby dokazali svou horlivost. Francie měla na kontě přinejmenším 10 000 trestních stíhání, soustředěných převážně v okrajových částech království; Španělsko a Itálie dohromady možná dalších 10 000 a řídce osídlené Švýcarsko téměř 9000 (a jak je známo, 5417 z nich skončilo popravou). Doklady ze Skotska, jež se interpretují stejně obtížně jako záznamy z jiných částí Evropy, naznačují, že z přibližně 3070 osob, o kterých se ví, že byly obviněny z čarodějnictví, jich bylo 600 popraveno, skutečná čísla však mohou být téměř dvojnásobná - přičemž převážná většina obětí spadá do 20. let a potom do období mezi roky 1640 až 1662. Díky této víře ve spojení s d'áblem lze Skotsko srovnávat s kontinentálním vzorem - v protikladu k Anglii, kde bylo navzdory mnohem vyššímu počtu obyvatel podle odhadů popraveno jen 500 osob. K význačným honům na čarodějnice došlo i jinde v Evropě. V Polsku, kde kolem roku 1648 pomalu končilo období relativní tolerance, tehdy možná proběhlo 10 000-15 000 soudních procesů, které (stejně jako v Uhrách, avšak na rozdíl od západní části Evropy) pokračovaly ještě v osmnáctém století. Tato čísla nemusí zahrňovat i všechny oběti pronásledování neposvěceného úřady, které vedli sami zanícení farníci, jak k tomu došlo např. roku 1610 v Baskicku, v letech 1644-1645 v Burgundsku poté, co dijonský parlament pronásledování zakázal, a v letech 1665 a 1694 v Anglii - obvykle to bylo v době, kdy se představitelé moci zdráhali reagovat na hysterii lidu. Celková čísla rovněž nevypovídají o velice nevyvážené povaze čarodějnického třeštění: v jeho vrcholném období většinou docházelo k náhlým výbuchům strachu, jenž měl za následek hromadná obvinění, přiznání a stíhání v jedné či více po sobě jdoucích vlnách v rámci jedné konkrétní lokality či jurisdikce, po kterých následovalo uklidnění z vyčerpání, kdy se dokonce i nadšencům začala motat hlava pod tíhou lidských a materiálních obětí, nebo si uvědomili nebezpečí vyplývající z potenciálně neudržitelné hybné síly.

K protagonistům honu na čarodějnice z vyšších tříd patřily v první řadě církevní řády a papežské instituce. Inocenc VIII. svou bulou z roku 1484 posvětil pronásledování organizované dvěma dominikány, Heinrichem Kramerem a Jacobem Sprengerem, kteří sestavili dílo, z nějž se stala první vlivná učebnice na toto téma - *Malleus Maleficarum* (1486). Honba na čarodějnice společně se záplavou publikací a kolektivním blouzněním, které ji doprovázely, se však doopravdy dostaly do pohybu až v šedesátých a sedmdesátých letech šestnáctého století. Tehdy se už do celé záležitosti plně vložili i představitelé světské moci. S výjimkou Španělska a Itálie (kde zodpovědnost i nadále spočívala na bedrech inkvizice) a nehledě na skutečnost, že se v podstatě jednalo o zločin duchovní povahy, totiž hlavní část administrativy a formalit spojených s pronásledováním čarodějnic převzaly světské soudy na základě legislativy, jež byla v posledních letech šestnáctého století v mnoha částech Evropy nově zavedená. Toto zesvětštění - zejména v oblastech, kde byly místní soudy poměrně autonomní, například v německých zemích - pomohlo zvýšit míru soudního stíhání. Pro nevzdělané masy byl tento nárůst přijatelný díky dlouholeté tradici kouzelnictví, pocitům viny a hříšnosti, které duchovní tak pečlivě vštěpovali svým farníkům, a díky sugestivní či autosugestivní atmosféře, již vytvářeli sami vyšetřovatelé v průběhu konkrétních záchvatů hysterie. Tlaky vzešlé z lidu celý proces ještě popoháněly, zvláště když bylo možné svést pohromy nejružnějšího druhu na ty, kdo byli obviněni jako první - většinou šlo o staré ženy a jiné společenské outsidersy. Mnohé oběti se přiznaly víceméně spontánně, neboť si uvědomily, že když už byly jednou obviněny, snaha se bránit nebo klást odpor by znamenala jen nekonečné utrpení, a ani zproštění viny by jim automaticky nezaručilo, že je společnost přijme zpátky do svých řad.

Hlasy pochybností se ozývaly už od samých počátků; např. protestantský humanista Johann Weyer z Kleve již v šedesátých letech šestnáctého století popsal víru v čarodějnice lékařskými termíny. Reginald Scot ve svém díle *Discoverie of Witchcraft* (1584) sice připustil určité druhy čarodějnictví, existenci skutečných paktů s d'áblem ale zpochybnil. Intelektuální oponenti takovéto

svobodomyšlnosti však byli zpočátku mnohem silnější, počínaje francouzským právníkem a zástancem absolutní monarchie Jeanem Bodinem (1530-1596) a konče králem Jakubem VI./I., který nařídil, aby Scotovo dílo veřejně spálil kat. Ještě roku 1635 vydal saský soudce Benedikt Carpzow dílo *Practica rerum criminalium*, jímž poskytl luteránským představitelům a intelektuálům nově, komplexní směrnice týkající se všech odvětví čarodějnictví. Důležité však je, že německý jezuita Friedrich Spee prakticky ve stejnou dobu publikoval systematické odsouzení procesních postupů ve svém díle *Cautio Criminalis* z roku 1631.

Vysvětlit, proč masové hony na čarodějnice v druhé polovině století odumřely, není ani zdaleka jednoduché. Je příznačné, že v tomto směru razily cestu Spojené nizozemské provincie, které nejprve upustily od trestu smrti a roku 1610 pak definitivně skoncovaly i s oficiálním stíháním. Ve stejnou dobu španělský inkvizitor Salazar y Frias podrobil racionálnímu zkoumání serii přiznání na území Navarry a přesvědčil své nadřízené, že všechny důkazy, vztahující se k čarodějnickému sabatu, jsou bezcenné.<sup>4</sup> Nicméně navzdory pochybám na některých dalších místech, jako byl například pařížský *parlement* počínaje rokem 1615, zbytek Evropy tyto příklady nenásledoval ještě půl století nebo i déle, Polsko a východní území Habsburků dokonce až do počátku století osmnáctého. Je zřejmé, že nelze nabídnout žádné jednoduché vysvětlení postupného ukončení honů na čarodějnice. Nepochybně k němu přispělo vyčerpání a jistá míra politické stabilizace po roce 1660. Na technické úrovni se masová odsouzení stala díky všeobecnému zpřísnění požadavků na justiční důkazy a striktnějšímu uplatňování nařízení týkajících se používání tortury (např. roku 1614 ve Španělsku a roku 1662 ve Skotsku) méně častým jevem. Mnohem účinněji pomáhaly změnit názor mocných případy očividných podvodů, jako bylo např. pronásledování čarodějnic v anglickém Hoarstones roku 1633, kdy se jistý chlapec přiznal, že jeho otec udal jména některých osob jako součást osobní msty. Za povšimnutí stojí i skutečnost, že při několika posledních velkých honech na čarodějnice mnoho obviněných faktickému stíhání patrně uniklo: je například možné, že při skotském tažení v letech 1661-1662 měly pochybnosti a důkazy záměrných podvodů za následek to, že počínaje květnem 1662 se výrazně zvýšil počet osob, zmíněných u nejvyššího soudu či tajné rady bez pokynu k dalšímu stíhání.<sup>5</sup> Častější případy zproštění viny navíc napomohly do jisté míry oslabit zděšení mezi lidmi.

Jak uvidíme později v této kapitole, v důsledku revoluce ve vědě a šíření karteziánského deduktivního skepticismu zároveň došlo k dramatickým změnám intelektuálních postojů. I když tento vývoj pravděpodobně ještě dlouhou dobu neměl žádný vliv na myšlení obyčejného člověka, pomohl přesvědčit mocné, že mnohé aspekty čarodějnictví a magie lze racionálně vysvětlit.<sup>6</sup> Máme k dispozici jasné historické důkazy, že zatímco některé čarodějnice skutečně praktikovaly *maleficium* v domnění, že funguje, úředníci zřejmě žádali považovat celý jev spíše za individuální úchylku než nějaké kolektivní popírání obecně přijímaných hodnot. Pro příslušníky privilegovaných vrstev byly dalším podnětem k tomu, aby žádali volat po ukončení stíhání, nepochybně také situace, kdy byli postižení i jejich vlastní příbuzní a známí nebo byli obviněni přímo oni sami, jak se to přihodilo roku 1629 třeba biskupovi z Würzburgu. Absurditu celého procesu do jisté míry napomohla dosvědčit i ústřední role, již při některých honech na čarodějnice sehrály děti, jak tomu bylo v Baskicku v letech 1610-1614, v severním Švédsku od roku 1668 a roku 1692 v Salemu v Massachusetts. Nakonec mohl přímo zasáhnout stát a ukončit pronásledování, jak to učinil švédský král Karel XI. na doporučení komise roku 1675 a Ludvík XIV. v roce 1682. V roce 1690 už mohl holandský farář Balthasar Bekker publikovat vyčerpávající odsouzení celého čarodějnického šílenství - i když byl za své úsilí zbaven kněžství. Přestože se i nadále objevovaly případy stíhání jednotlivých osob pro čarodějnictví a v osmnáctém století se ještě stále popravovalo, k masovým honbám už na západě nedocházelo.

Nakonec je těžké nedospět k závěru, že i když čarodějnictví a víra v nadpřirozené síly tkvěly hlubokými kořeny v lidové kultuře, byly to právě postoje mocných, které proměnily bezvýznamné *maleficium* v hromadné popravy a veřejnou hysterii. Rozhodující roli zde sehrály světské úřady, jež přebraly vedení od církevních soudů. Například ve Skotsku se honba na čarodějnice očividně soustředila podél pobřeží jižně od Aberdeenu a v nížině mezi řekami Forth a Clyde - tedy do oblasti snadno dosažitelných z hlavního města Edinburghu. Jak uvedla Kirsty Larnerová, v Evropě

docházelo k honům na čarodějnice ve stejné době, kdy zde křesťanství představovalo výlučnou politickou ideologii v tom smyslu, že bylo „absolutním světovým názorem, jenž slouží k mobilizaci politické činnosti či legitimizaci vlád”.<sup>7</sup> Pronásledování čarodějnic bylo podobně jako stíhání pro odpadlictví či kacířství součástí mocenského aparátu vlád s teokratickými tendencemi a trvalo přibližně tak dlouho, dokud byly církve a stát neoddělitelné a vzájemně závislé; státem podporované perzekuce skončily, když se inteligence vzdala království božího jakožto uskutečnitelného politického cíle.

z knihy Evropa, Vyšehrad, ss. 289-294.